

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

В останні роки наукове дослідження історії вітчизняної археологічної науки та краєзнавства і музейної справи розвивається все більш плідно та активно. Збільшується кількість і якість публікацій та монографій, розгортається робота спеціалізованого семінару при Інституті археології НАН України, розширюється географія, тематика та кількість відповідних конференцій. І ця тенденція є абсолютно закономірною та позитивною, оскільки визначається дією кількох взаємопов'язаних факторів.

Власне маловідома загалу сьогоденних археологів цікава історія досліджень, польових, камеральних та аналітичних. Закономірним є спроби заповнення вакууму незнання як фактичних обставин та результатів досліджень першої половини ХХ ст., так і оцінки їх значення з позицій сьогодення. Тому в цьому напрямку (тренді) властиво поєднуються наукова біографістика, наукознавство, пам'яткознавство, концептуальна історіографія, бібліографічні та архівні пошуки, усна історія, тощо.

Самостійне наукове значення археологічної біографістики цілком закономірне і невідмінне з огляду на абсолютно трагічний характер історії дослідників-археологів України в період між Жовтневим переворотом 1917 р. та кінцем Другої світової війни (1939—1945 рр.). Більшість дослідників, які сформували кістяк і становили цвіт Української археології до початку репресій 1930-х рр., була фактично фізично та ідеологічно винищена. Решта була репресована або залякана до нестями. Настав час пройдисвітів, безграмотних «шарикових» і тих, хто купив своє або дороге йому життя близьких ціною страшних угод з власною совістю та катами з ОДПУ—НКВС. Звісно, за радянських часів

годі було сподіватися працювати над правдивою біографією окремих постатей науковців, історією діяльності археологічних інституцій і тим більше — справжнім аналізом реальних теоретичних, методичних та практичних засад наукових досліджень тоталітарної доби, короткої відлиги і наступного тривалого застою та стагнації радянського псевдо-соціалізму.

Страшна доля краєвих, найталановитіших, найбільш чесних і мислячих українських археологів першої половини ХХ ст., що вийшли з різних соціальних верств, регіонів, мали різні наукові та ідейні погляди, є в масі незрівнянно більш трагічною навіть на тлі історії їх колег із Росії. Якщо більшість російських вчених, яких було ідейно-політично розкритиковано, затавровано, відсторонено від посад і, таким чином, репресовано, все ж вижили, то українських археологів чекали доноси, арешти, криваві допити, нелюдські тортури, сталінські трибунали і безвісна гуртова смерть без ідентифікації та можливості людського поховання.

Закономірним і виправданим є й те, що декілька, чудом не знищених археологів різних вікових і світоглядних позицій, які вціліли під час жахів сталінського терору, скористалися випадковою можливістю і покинули всесоюзний табірний ГУЛАГ та опинилися згодом на Заході.

Українізація, регіональна «порайонова» історія, наукове краєзнавство, паростки наукових шкіл і перспективних напрямків — все було знищене, обтріхане, затавроване й відкинута. Все позитивне і передове, що потенційно містило і мала розвивати молода марксистська археологія: палеосоціологічні і палеоекономічні реконструкції, увага до конкретних природних умов як складової виробничих сил, спеціаль-

не вивчення знарядь праці у їх конкретному природному і часовому вимірах, зацікавлення розвитком технології виробничих процесів і виробничих відносин — все було відкинуто. Натомість, після Другої світової війни і сумнозвісної сесії АН СРСР у Криму на озброєння були примусово взяті найгірші та найбільш відсталі вже на той час постулати німецьких, і згодом — нацистських вчених-ідеологів, про пошуки скрізь і всюди «крапель крові», але тепер, звісно, не німецької, а слов'янської. З передових світових позицій в археології, якими так захоплювався Гордон Чайлд, радянська археологія сповзала в методологічне болото етнічних спекуляцій та ненаукових вигадок. Замість розробки дієвих алгоритмів і верифікованих механізмів виявлення і науково вірогідної оцінки явищ міграцій та проявів поступального автохтонного розвитку давніх соціумів, розгорталася гонка у відкритті й виділенні нових археологічних культур та їх етнічних інтерпретацій. Більш важливим стало визначити, точніше — призначити, до якого етносу відносяться носії чергової культури, ніж зрозуміти, скільки їх взагалі було, яку площу і природну нішу вони освоювали, як господарювали й жили. Звідси деформації не тільки у розумінні конкретних часо-просторових напрямків історичного процесу, але й у відповідних теоретичних розробках, в основу яких була покладена етно-соціальна інтерпретація археологічних культур.

Парадокси радянського псевдо-марксизму в археології на цьому не вичерпуються, а стають наочними і навіть кричущими на тлі паралельного розвитку передових напрямків світової археології. Не дивлячись на глибоку кризу розчарування адептів радянської марксистської археології на заході, самі соціально-економічні підходи в європейській та американській археології і соціально-економічній географії призвели до виникнення спочатку «Нової географії» і майже відразу ж — «Нової археології». Пізніше на цьому ж поживному розумовому фундаменті формується аналітична археологія й всі її пізніші наступники та антагоністи. На рубежі 1970—80-х рр. у передову світову археологію входять нові цифрові технології та технічні засоби, з'являються ПСІ, комп'ютерна статистика і машинний аналіз масових джерел, починається ера інформаційних технологій. Не дивлячись, на те що різні теоретичні і практично-методичні підходи змінюють один одного, по справжньому конкурують, а їх прихильники входять у взаємні суперечки, поступальний прогресивний розвиток світової археології незаперечний. Адже все корисне: винайдені, розроблені, апробовані і описані дослідницькі процедури, методичні прийоми і способи досліджень, успішно застосований апарат інтерпретацій і верифікацій, розроблені різними вченими в різних закладах та країнах адаптується і приймається до використання в

світі як відповідні наукові стандарти де факто, як невід'ємна складова будь-якого серйозного подальшого дослідження і наукового проекту.

Східна Волинь, дослідженням археологічної спадщини якої присвячена ця збірка, характеризується низкою взаємопов'язаних унікальних особливостей. Перш за все — це унікальне поєднання природних умов — строкатої ландшафтно-ї структури, різноякісного рельєфу, мінеральних покладів, сировинних запасів. Таке контрастне і різноманітне природне тло забезпечувало необхідні умови для заселення і освоєння Житомирщини з самих давніх давен. Іншим важливим фактором є відносна близькість регіону до Києва. Цей фактор здавна визначав значення регіону в історії і заселенні Київської землі, а також забезпечував практичну належність Східної Волині до сфери безпосередніх наукових і пошукових інтересів київських дослідників. Важливо, що саме на території Східної Волині сформувалося і розвивалося літописне древлянське племінне князівство. Після включення до складу Київської землі на території Житомирщини формуються два окремих потужних історико-соціальних організми — літописна Овруцька волость на півночі і Болохівська земля на півдні. Не можна не відзначити, що саме територію Східної Волині вчені різних гуманітарних дисциплін — археологи, антропологи, етнографи, мовознавці визначають як найдавнішу слов'янську прабатьківщину. На жаль, є й негативні особливості — абсолютна спадкова байдужість обласних очільників і чиновників до свого історико-культурного надбання. І ця обставина входить у разуючий дисонанс і протиріччя з унікально високим археологічним потенціалом Житомирщини і досягнутим науковцями найвищим на Україні ступенем археологічної дослідженості.

Ми слабко, неповно і часто — спотворено, уявляємо реальну історію нашої науки. Особливо, якщо мати на увазі наше невеличке археологічне співтовариство в цілому, в усіх його вікових та інших градаціях. Перш за все, це стосується сучасної молоді, яка приходить в археологію нині. Серед низки негативних факторів, які визначають таке становище головним чинником ми вважаємо вади сучасної археологічної освіти, яка свідомо позбавлена практично будь-яких спроб офіційного знайомства з предметом та завданнями теоретичної археології в широкому сенсі. Мова йде про необхідність роз'яснення хоча б молоді самої суті історичної та археологічної науки, її завдань, специфіки джерел та відображення історичного процесу, азів знання про історичну динаміку розвитку теоретичних та методичних положень попередньої та сучасної археології.

Значення вивчення та осмислення історії науки та аналітичної історіографії важко переоцінити. В історії досліджень ми шукаємо підтвердження правильності наших припу-

щень, гіпотез, висновків та спрямування самих дослідницьких напрямків, обраних методів і способів дослідження. Можна сказати, що важливе не тільки знання біографістики, дослідження окремих персоналій та їх доробку, але й усвідомлення сильних і слабких сторін функціонування науки в цілому на різних етапах, визначення ключових методологічних проблем та основних трендів відповідних періодів, усвідомлення пануючих уявлень і практик застосування методичних прийомів та дослідницьких процедур. Такі знання неможливі без історіографічного аналізу відповідних наукових ідей та концепцій того чи іншого періоду розвитку археологічної науки, її галузей, існуючої в ті часи інституційної та кадрової структури. В сьогоденнішніх умовах, коли після ліквідації відділу теорії і методики археологічних досліджень пройшло стільки часу, початком відновлення всієї цієї неодмінно потрібної галузі археології може і має стати цілеспрямоване вивчення історії вітчизняної науки і відновлення традиції формулювання тематики, пов'язаної зі студіюванням, осмисленням та адаптацією передового світового досвіду сучасних археологічних досліджень.

Аналіз історії розвитку науки та її окремих галузей, тематики, досягнень і визначення проблемних питань, погано досліджених регіонів та явищ є, поряд з усвідомленням сучасних наукових тенденцій та методик, найбільш виправданою та обґрунтованою основою для визначення актуальних наукових тем для глибокого спеціального дослідження. Те саме стосується діагностики, правильного формулювання та пошуку шляхів виходу з існуючих проблемних ситуацій в археології та їх кризових проявів. Вивчення вітчизняної історії археологічної науки крім іншого демонструє згубні й катастрофічні наслідки штучних розривів природної естафети наукових поколінь Лакатоса. В таких умовах надзвичайно актуальним є завдання подолання культивованих в пізню радянську добу негативного ставлення до можливості появи наукових шкіл, свідомої роботи з науковими учнями, підготовки наукової молоді, здатної до взаємної співпраці і дієвих горизонтальних та вертикальних наукових зв'язків.

Драматизм вітчизняної археології тоталітарної доби позначається далеко не тільки в трагічній долі більшості науковців, знищенні паростків наукових шкіл і напрямків, перериванні наукової традиції та естафети всебічного практичного та теоретичного навчання старшими дослідниками молодших.

Не менш значимими і фатальними були ці наслідки для розвитку вітчизняного наукового **пам'яткознавства** в усіх аспектах. Найголовніша проблема полягає в тому, що лівова частка археологічних пам'яток, виявлених і досліджених науковцями в першій половині ХХ ст. залишилися не тільки мало або практично зовсім

не відомими сьогодні, але й навіть не визначені їх місце розташування, культурно-хронологічна належність та інші ключові характеристики. В документальному аспекті вони фактично не існують, спроби знайти їх і додатково або по новому дослідити практично, закінчуються, як правило, фіаско. Серед факторів, які зумовили таке положення є більш об'єктивні та більш суб'єктивні. Знищення разом з науковцями значної частини архівної документації завдяки репресіям і воєнним катастрофам це — більш об'єктивні чинники. Але з іншого боку виразно виступають більш суб'єктивні вади власне організації роботи тодішніх науково-дослідних установ і закладів, а також вкрай обмежений, заідеологізований і не інформативний формат представлення тодішніх наукових досліджень та їх результатів. Ми знаємо про дослідницькі проекти, експедиції, розвідки та розкопки тих часів, про вражаючі уяву результати унікальних розкопок (Райковецьке городище, Городськ та інші) переважно з фрагментарно збереженої адміністративної, а не наукової звітності, матеріалів планування, протоколів засідань, кошторисів, бюрократичного листування та «коротких звідомлень» і надрукованих там вкрай лаконічних абзаців інформації. Ми навіть не можемо бути певними, чи проводилися реально заплановані науковцями дослідження, чи вони так і залишалися не папері, без фінансування і організаційної підтримки. Орієнтовні пробні підрахунки свідчать, що ми сьогодні знаємо, тобто повноцінно науково користуємося лише 1/4—1/3 кількості пам'яток, виявлених нашими попередниками у 1920—40-х рр. Справжня драма полягає в тому, що значна, точніше, — переважна частка цих виявлених, але незадовільно документованих і не знайдених наступниками археологічних пам'яток знищена і фізично не зберіглася до сьогодення. А отже недоступна вже ніколи справжня інформація про ці важливі, іноді — еталонні археологічні об'єкти. Вивчення історії довоєнного пам'яткознавства демонструє чітку картину фактичного переривання поступального процесу кількісного і якісного накопичення наукового знання. В купі з наступними кількома хвилями радянського, ідеологічно мотивованого, знищення і розорювання старожитностей, сьогоденнішим варварським масовим нищенням пам'яток мародерами, господарниками, забудовниками, це призводить до масового катастрофічного необоротного зникнення фонду історико-археологічної спадщини України як унікальної складової всесвітнього культурного надбання.

Наукове пам'яткознавство, особливо в сучасному його розумінні (наприклад, — у Тімоті Дарвіла та інших) нерозривно зв'язане з науковим обґрунтуванням та створенням системи охорони та моніторингу стану збереження археологічної спадщини.

Вивчення історії нашої науки нерідко змушує стикаючись з документами, які стосуються намагань науковців післяреволюційної доби боротися проти нищення пам'яток та за збереження історико-археологічної спадщини не можна не порівнювати ті ситуації з сумним сьогоденням. Відчуваєш, що ніби й не пройшло майже ціле століття: все те саме — злочинна байдужість неосвічених державних чиновників, невігластво і жадібність громадян, відсутність адміністративних запобіжників та дієвої системи охорони археологічної спадщини на початку ХХІ ст.

Сучасні світові і передові вітчизняні дослідження здійснюються у формі проектів і включають низку взаємопов'язаних характеристик. Ознаками сучасних науково-дослідних проектів і їх невід'ємними складовими частинами є: попередня продуманість і спланованість дослідної діяльності, детальність, ретельність і багатомірність у фіксуванні результатів досліджень, наскрізна інформатизація всіх напрямків і програм відповідних задумів. В рамках таких, методично новітніх проектів розвиваються нові тенденції: застосовуються спеціальні бази даних і інтегровані з ними географічні інформаційні системи (ГІС), застосовуються різноманітні неруйнівні методи досліджень, залучаються і раціонально використовуються ресурси краєзнавців і любителів, тощо. Стає все більш зрозумілим, що рушійною силою такого спланованого поглибленого вивчення відповідних територій та об'єктів є усвідомлене спеціальне тематичне зацікавлення відповідних дослідників та творчих наукових колективів.

Досвід успішної реалізації тривалого комплексного наукового проекту призвів до усвідомлення потреби у інструментах надійної оцінки його результатів і необхідності об'єктивного порівняння отриманих результатів. Так в ході досліджень Овруцького проекту, присвяченому комплексному вивченню окремого історико-соціального організму — літописної Овруцької волості, поступово визріла, сформувалася та почала розвиватися теорія та **методика визначення та оцінки ступеню археологічної дослідженості (САД)**. Певною мірою, це можливо є новим субдисциплінарним напрямом, оскільки має відповідні мету, завдання та спеціальний науково методичний апарат, просторовий, кількісний та якісний виміри. Одночасно, вивчення і оцінка САД, є квінтесенцією, підсумком та результатом всіх попередніх досліджень, (польових і кабінетних), а з іншого боку є стартовою точкою і базисом для подальшого вірогідного моделювання, прогнозів, порівняння, аналітики, пам'яткознавства і охорони історико-археологічного надбання на принципово новому кількісному і якісному рівнях. Тільки з позицій досягнутого високого САДу ми можемо коректно оцінювати результати досліджень попередників та свої власні. Виконання процедур САД на основі верифікованих порівнянь визначати типовий рівень археологічної дослідженості відповідних територій і співставно порівнювати діахронні і синхронні історико-соціальні організми давнини.

Андрій ТОМАШЕВСЬКИЙ